

КРИМІНАЛІСТИЧНА І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 204–208

З погляду наук, пов'язаних з криміналістикою, аналізуються і класифікуються злочини, скоєні із застосуванням насильства, та особи злочинців.

Насилля в сучасному суспільстві дуже поширене і пронизує всі сфери життя. Зростання насилля є результатом глибокої та всебічної кризи суспільства, розпаду, ліквідації чи великого послаблення традиційних соціальних інститутів і цінностей, розвалу економіки, соціальних і національних потрясінь, різкого падіння рівня життя населення, моральної кризи. Значне поширення насилля пов'язано з моральною хворобою суспільства та окремих, але значущих груп людей, погрубленням нравів, хворобливими процесами, що зачепили значущі сфери нашого життя, з великою можливістю виникнення конфліктів, великих і маленьких, які вирішуються такими варварськими способами, з поширенням душевних хвороб, з грубими прорахуваннями в етичному вихованні молоді.

Разом з економічною кризою і соціальним напруженням ці негативні фактори породжують у людини почуття незахищеності, неспокою та невпевненості. Навколишній світ навіює тривогу, тому деякі люди живуть у постійному очікуванні нападу ззовні. Звідси і виникає агресія, яка є формою захисту від реальної чи задуманої загрози, причому цей захист стає постійною позицією індивіда [5, 203].

Найнебезпечніша форма насильства — це насильницькі злочини, особливо вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування, хуліганство, розбій, пограбування, побутові злочини та злочини, що скоюються організованими групами [9].

Основні характерні риси осіб, що скоїли насильницькі злочини, — дефектність соціальної ідентифікації, емоційна тупість, імпульсивна агресивність. Особи, що винні у вбивствах, тілес-

них ушкодженнях, зґвалтуванні, хуліганських діях, вирізняються крайньою десоціалізованістю, стереотипізованістю асоціальних поведінкових навичок, у багатьох випадках страждають на таку хворобу, як алкоголізм. Для їхньої поведінки характерні крайній егоцентризм, нестримне прагнення до швидкого задоволення бажань, що спонтанно виникли, примітивізм і цинізм. У насиллі вони бачать єдиний засіб вирішення конфліктів. Для таких осіб характерно широке використання засобів психологічного самозахисту — самовиправдання ними своєї антисоціальної поведінки, перекладання вини на потерпілого та зовнішні причини.

Негативні якості цієї категорії злочинців формуються в край негативних умовах мікросередовища, в умовах зниженого соціального контролю. Значні фактори формування цієї поведінки — емоційна деривація в дитинстві, відчуження від сім'ї та соціально-позитивних груп [3; 4; 10]. З агресивною поведінкою корелюють такі негативні якості людини, як підвищений рівень тривожності, підвищена самооцінка, злобність, егоцентризм, знижена толерантність (неспроможність переносити труднощі), аутизм (соціальна відчуженість), неспроможність до емоціонального співчужання (асінтонність).

Агресивність може бути предметно недиференційованою (злобність, конфліктність характеру) та вибірково-предметною (постійно спрямованою на конкретні соціальні об'єкти — на підлеглих, окремих членів родини, на людей з певними особистими якостями).

У насильницьких злочинах часто виявляється жорстока агресивність — спричиняються тяжкі

фізичні та психічні травми. Цей тип агресивної поведінки свідчить про глибоку особисту деформацію, про сформованість у особистості стійкої установки на агресивну поведінку, на постійну готовність індивіда завдавати шкоду людям, про дуже знижений соціальний самоконтроль особистості. Ці особистісні якості іноді посилюються алкоголізацією, перенесеними черепно-мозковими травмами, психічними захворюваннями. Поведінка таких осіб у конфліктних для них ситуаціях характеризується наступними особливостями: неспроможність індивіда стримати перше агресивне збудження, прогнозувати розвиток конфлікту та наслідки агресивних дій, неволодіння системою поведінкових прийомів [7, 202].

У корисно-насильницьких злочинах агресивність часто використовується як засіб досягнення корисної мети. Тут має місце так звана інструментальна агресія. У насильницьких злочинах на перший план виступає ворожа агресивність, тут завдання шкоди є самоціллю. Термін продовження насилля та жорстокості поводження тут залежить від злочинної мети: принизити жертву, спричинити їй тяжкі страждання через ревності, потяг до помсти, самоствердження та ін. У групових насильницьких злочинах агресія часто виявляється під впливом групового тиску, групових традицій [8].

У плані взаємодії злочинця з потерпілим насильницькі злочини можна поділити на два різновиди: 1) жертва не причетна до агресивності злочинця; 2) потерпіла особа спровокувала конфлікт зі злочинцем.

Агресивність злочинця виникла в ході розвитку міжособистісного конфлікту, гострих суперечностей актуалізованих інтересів, установок і цілей потерпілої особи та обвинуваченого, в результаті інтерактивного антагонізму.

Конфліктна взаємодія сторін починається з виникнення для них якоїсь загрози (добробуту, особистої гідності, фізичної недоторканості та ін.). При цьому мобілізуються інтелектуальні, емоційно-вольові та фізичні ресурси обох сторін. Одна сторона вчиняє загрозові, деструктивні дії, що порушують нормальне функціонування іншої сторони. Виникає протистояння психічних структур конфліктуючих особистостей. Кожна сторона намагається зайняти стратегічно вигідну позицію, рефлексує можливу поведінку іншої сторони, виконує запобіжні дії.

Несподівано виникаючі конфлікти з агресивним розвитком частіше відповідають намаганням ситуативного домінування, прагненням заволоді-

ти матеріальними цінностями, ситуації асиметрії прав (коли одна із сторін має переважаче право на якесь благо), характеризуються несумісністю рівноспрямованих дій. Можливі також прямі провокації з метою посилення емоційного напруження, створення приводу для агресивного нападу. Будь-який наявний конфлікт має тенденцію до ескалації.

Злочинні дії випадкових злочинців — результат їхньої неадекватної реакції на несподівані гострі конфліктні ситуації. Їхня злочинна поведінка пов'язана з несформованістю у них способів адекватного виходу з конфліктної ситуації. Найчастіше насильницькі злочини скоюються ними внаслідок так званих накопичених почуттів, як розрядка поступово накопичуваних конфліктів в сім'ї, у груповому оточенні. Ці злочини можуть бути пов'язані з афективною відповіддю у вигляді помсти через ревності, образи чи навіть незначний привід.

Стійкий тип насильницького злочинця вирізняється постійною агресивною спрямованістю, сформованістю стереотипу використання грубої сили, а для цього завжди знаходиться привід у зовнішньому середовищі.

Злісний тип насильницького злочинця вирізняється стереотипною агресивною поведінкою, стійкою спрямованістю цього індивіда на скоєння насильницьких діянь. Для злісних типів насильницьких злочинів агресивність — домінуючий спосіб їхнього самоствердження, а жорстокість діяння — їхня самоціль. Такий тип поведінки схвалюється у криміналізованому мікросередовищі. Втрачаючи остаточно почуття соціальної відповідальності, злісні насильницькі злочинці не зупиняються навіть перед убивством.

Дослідження показують, що найважче виявити типи вбивць. Мотиви вбивць різноманітні: вбивства з хуліганських спонук, користі і помсти, ревності і заздрощів, страху і гніву. Найнебезпечніші ті вбивці, які виявляють особливу жорстокість і цинізм, зазвичай скоюють вбивства при розбійному нападі. Це для них як акт помсти, як можливість позбавитися від ненависних осіб ("злісні" вбивці).

Злісний вбивця — особливий психологічний тип злочинця. Цей тип злочинця вирізняється стійкою антисоціальною установкою, глибокою антисоціальною деформованістю особистості. Вкрай примітивна життєва орієнтація, аморальність, переважання низькосортних потреб зумовлюють, у свою чергу, примітивні способи їхніх дій. Це зазвичай особи, які були раніше судимі,

не ресоціалізовані в місцях позбавлення волі, не мають значного соціального статусу. Повсякденна їхня поведінка злочинна, асоціальна, здійснюється в умовах субкультури. Будь-який вплив зовні вони сприймають як особисті нападки, з ненавистю ставляться до “правильних”, благополучних людей. Відчуваючи хронічне емоційно-психічне напруження, тривожність, вони готові до імпульсивної розрядки навіть з незначного приводу.

Основна особливість злісного вбивці — глибока антисоціальна деформація всієї структури особистості.

Психологічна особливість випадкового вбивці — дефекти його психічної саморегуляції. Спричинення смерті потерпілій особі є для нього трагічною випадковістю. Але насправді ця “випадковість” не випадкова. В ній закладена неспроможність особистості соціально-адаптовано виходити з критичних конфліктних ситуацій. Як правило, такого роду вбивства скоюються на тлі довгого накопичення негативних емоцій, страждань. Не знаходячи морально-позитивних і правомірних способів захисту, індивід приходить до крайнього засобу через нестерпимий відчай, безвихідність свого положення, невір'я в можливість правомірного виходу з життєвої колізії, що утворилася. При цьому, як правило, потерпіла особа тривалий час і грубо порушує елементарні принципи людських відносин, провокує скоєння злочину.

Окремі випадкові вбивства скоюються і раптово, в екстремальних ситуаціях, особливо у стані афекту (наляку, страху, жаху).

Ні в яких інших злочинах антилюдська спрямованість діяння не досягає такої гостроти, як при вбивстві. Нерідко вбивства скоюються у стані афекту, що виникає через ревності. Еротичні ревності — синдром гостро негативних емоційних станів особистості — ненависті, задрощів, гніву, відчаю та бажання помсти. При цьому відбуваються значні деформації в інтелектуально-вольовій сфері індивіда, ініціюються соціально небезпечні програми поведінки. Розрізняються психологічні, культурно-історичні та біологічні аспекти ревності [1, 20].

Після історично сформованої моногамії перелюбство стало соціально засудженим пороком. Безпорочна сексуальна поведінка набула значення соціального еталона. Історично сформувалися звичай покарання (нерідко дуже жорстокого) за подружню невірність. Особливо підвищеному соціальному контролю підлягає поведінка жінки

[2]. До недавнього часу збереження дівочої честі до шлюбу було необхідною умовою сімейного добробуту. Втрата цнотливості до шлюбу нерідко вважалася ганьбою. Особливо тяжкі переживання виникають через ревності з приводу справжньої чи надуманої зради. При цьому можуть легко активізуватися механізми агресивної поведінки, може виникнути раптове бажання спричинити шкоду супротивнику (супротивниці). Запальна фантазія ревнивця може намалювати жахливі картини зради навіть при недостатніх доводах. Гіпертрофовані ревності можуть бути виявом акцентуації характеру, психічною вадою індивіда. Ревності переважають здоровий глузд, створюють яскраві надумані образи. Ревності сліпі, як сліпе і саме кохання. Ревності — біль кохання. Іноді цей біль нестримний. Через нього людина стає спроможною навіть на вбивство.

Чоловічі та жіночі ревності неоднакові, як неоднакові у них почуття любові та почуття сорому. Чоловіки менш схильні на пробачення і більш чутливі по відношенню до супротивника. Нерідко виникає психологічно парадоксальне явище — кохання до зрадниці зростає. Це посилює боротьбу за об'єкт володіння, зростають ненависть та агресивність по відношенню до супротивника. Іноді можливі також явища психічного витіснення, психологічного захисту. При цьому легко сприймається все, що хоча б трохи полегшує психотравму, що виникла [12, 250].

Поведінка сторін в ситуації зради залежить здебільшого від їхнього культурного рівня. Що нижче культурний рівень людини, то менше він соціалізований, то вища вірогідність її агресивної поведінки. Ця агресивність різко, хвилеподібно зростає у стані алкогольного сп'яніння, набуваючи характеру нестримної (“божевільної”) агресивності та навіть ауто-агресії [6].

Багато вбивств скоюються на так званому побутовому ґрунті, імпульсивно, іноді з незначного приводу. Вбивці цієї категорії часто страждають комплексом меншовартості, їхні агресивні діяння пов'язані з гіперкомпенсацією, що є результатом довгого накопичення образ.

У ситуації особистої поразки (образи, грубі знущання, побой) особистість потрапляє у повну залежність від цієї ситуації, вона вже неспроможна демонструвати надситуативну поведінку.

Умисні вбивства, що готуються тривалий час, пов'язані, як правило, з усуненням підвищеної небезпеки для найбільш значущих сторін життєдіяльності індивіда, з вирішенням кардинальних проблем життєзабезпечення, з винайденням

виходу із ситуації, що склалася. Врешті-решт і тут має місце ситуативна залежність поведінки.

В усіх розглянутих нами випадках виявляються глибинні особисті дефекти — неспроможність індивіда до соціально адаптованої взаємодії з навколишнім середовищем. Найчастіше життєвий шлях убивць супроводжувався довгим накопиченням досвіду агресивної поведінки. Доля психічно аномальних осіб серед убивць значно вища, ніж серед законослухняної частини населення.

Загальна особливість вбивць — дуже низький соціальний статус, соціально-рольова дефектність, великий розрив між реальними можливостями і рівнем домагань, емоційна нестійкість [11].

Більшою імпульсивністю вирізняються вбивці-чоловіки. Понад 50 % убивств скоюються у формі простого умислу — без прагнення сховати сліди злочину та уникнути покарання. Велику суспільну небезпеку становлять вбивства у формі складного умислу, коли злочинець намагається забезпечити своє алібі, щоб уникнути покарання. Ця обставина, за справедливою точкою зору юристів, має трактуватись як така, що обтяжує юридичну відповідальність [4].

Особистість злочинця-вбивці характеризується також особливостями способів убивства. Вбивства з особливою жорстокістю, за способом, небезпечним для життя інших людей, мають, як відомо, кваліфікуюче значення — вони свідчать про підвищену суспільну небезпеку злочинця-вбивці.

Критерій такої обтяжуючої відповідальності обставини, як вбивство з особливою жорстокістю, у праві недостатньо розроблений. У практиці судочинства критеріями жорстокості слугують безліч поранень та скоєння вбивства завідомо у присутності близьких людей потерпілої особи з метою спричинення їм особливих страждань. Але безліч поранень не служить показником умисного спричинення потерпілій особі особливих страждань перед смертю. Безліч поранень може бути зумовлена ситуацією злочину, умовами його скоєння — фізичними перевагами потерпілої особи, використанням якогось малопритатного знаряддя (наприклад, викрутки, шила, скальпеля, ножа).

Більше того, безліч хаотично завданих поранень може свідчити про стан фізіологічного афекту. Про особливу жорстокість вбивці свідчать не кількісні, а якісні особливості поранень, які характеризують особливо збочене психічне ставлення злочинця до жертви.

Певні психологічні нюанси має також такий критерій особливої жорстокості при вбивстві, як скоєння його у присутності близьких людей потерпілої особи. Присутність близьких до потерпілої особи людей здебільше не усвідомлюється. Домінуюча мотивація вбивці, що виникає, як правило, в особливій конфліктній ситуації, звужує поле його свідомості, витісняє зі свідомості все те, що не має відношення до розв'язання конфлікту, в тому числі присутність близьких до потерпілої особи людей. Значна частина вбивств скоюється у стані алкогольного сп'яніння. Найчастіше злочини скоюються не миттєво, а тривалий час “визрівають”, спираючись на відсутність покарання за “спробні” дії.

Злочинність (злочинне насилля) вічна, оскільки завжди зберігаються живильні джерела (невдоволеність своїм існуванням, перспективами для себе та своїх дітей). Правопорушники — це погано адаптовані люди: від непристосованості до конкретних умов представників національних меншин до неприйняття, у тому числі самонеприйняття, у сфері сексуальних стосунків. Сьогодні у нашому суспільстві відбулося різке соціальне розшарування суспільства за обсягом та якістю матеріального забезпечення і послуг, водночас забезпечені громадяни стали об'єктом пильної уваги з боку злочинців.

Таким чином, вивчення насильницьких злочинів (хуліганства, тілесних ушкоджень, вбивств) має велике соціальне значення та є одним з основних напрямів кримінологічної науки. За час свого існування ця галузь знань накопичила великий емпіричний матеріал, зробила свій внесок у розроблення теорії антисуспільної поведінки, дала корисні рекомендації правоохоронній системі. Нині відбувається помітна зміна предметної спрямованості теоретичних і прикладних досліджень [13].

Література

1. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. — 207 с.
2. Алексенко Т. Молода сім'я в сучасному виховному процесі // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 4. — С. 54–56.
3. Антонян Ю. М. Об истоках формирования личности преступника // Личность преступника и вопросы исправления и перевоспитания осужденных: Сб. науч. тр. — М.: Издат. центр “ВЛАДОС”, 1990. — С. 3–13.

4. Антонян Ю. М. Психология убийства. — М.: Юристъ, 1998. — 304 с.
5. Берковиц А. Агрессия: причины, последствия и контроль. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 512 с.
6. Буренкова Е. В. Исследования взаимосвязи стиля семейного воспитания, личностных особенностей ребенка и стратегии поведения значимого взрослого: Автореф. дисс. ... канд. психол. наук. — М., 2000. — 25 с.
7. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия: Пер. с англ. — СПб.: Питер, 1997. — 336 с.
8. Джужа О. М., Кондратьев Я. Ю., Кулик О. Г., Михайленко П. П. Криминологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За заг. ред. О. М. Джужа. — К: Юрінком Інтер., 2002. — 416 с.
9. Кочемировська О. О. Сучасний стан вивчення проблеми насильства: огляд традиційних концепцій та результати психосемантичного дослідження // Вісн. Харків. ун-ту. Сер. "Психологія". — 1999. — № 460. — С. 68–74.
10. Назаров О. А., Попова Г. В. Репродукція сімейних стереотипів насильства неповнолітніми злочинцями та соціально-психологічні аспекти її профілактики // Делінквентна поведінка дітей та молоді і сучасні технології протидії: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (31 березня — 1 квітня 2006 р., Одеса). — Ч. 2. — О.: Одеський юрид. ін-т нац. ун-ту внутрішніх справ, 2006. — С. 112–114.
11. Самовичев Е. Г. Психологическая этиология убийства // Психол. журн. — 2002. — Т. 23, № 5. — С. 49–59.
12. Сидоренко О. Правові та психологічні аспекти вирішення конфліктів, пов'язаних з насильством у сім'ях // Право України. — 2001. — № 6. — С. 37–40.
13. Тищенко В. Корыстно-насильственная преступная деятельность: содержание и криминалистическая классификация // Юрид. вестн. — 2003. — № 1. — С. 93–95.

Зростання насильства в сучасному суспільстві свідчить про його глибоку й всебічну кризу. Вивчення теорії насильницьких злочинів має велике соціальне значення й повинно ґрунтуватися на новітніх досягненнях криминологічних, соціальних та юридичних наук.

Рост насилия в современном обществе свидетельствует о его глубоком и все-стороннем кризисе. Изучение теории насильственных преступлений имеет большое социальное значение и должно быть основано на новейших достижениях криминологических, социальных и юридических наук.

Growth of violence over a modern society testifies to its deep and all-round crisis. Studying of the theory of violent crimes has the big social value and should be based on modern achievements of corresponding sciences.

Надійшла 27 червня 2008 р.